

Veysel KILIÇ

İ. Ü. Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı Okutmanı

SÖZ-EYLEM KURAMI

I — Tarihsel Çerçeve

Günümüzde yabancı dil öğretiminde güncel olan işlevsel-kavramsal yaklaşımın kaynaklandığı söz-eylem kuramı yüzyılımızın başlarında gelişen gündelik dil felsefesinden doğmuştur. Felsefe alanında XX. yüzyılın başlarına kadar etkin olan Hegelcilik, yaşamın tüm görünümünü sav /karsıtsav bireşimden oluşan eyitişim mantığı ile açıklamaya çalışmıştır. Bu çerçeve ülkücülük ya da fizik ötesi olarak nitelendirildi. XX. yüzyıl başlarında fizik ötesi felsefe, yanıtlanması hemen hemen olanaksız kimi anlamsız sorularla ilgilendiği için verimsiz bir alan olmaya başladı.

Hegelci düşünceye tepki olarak, felsefe, XX. yüzyıl başlarında düşünceleri ve görüşleri doğrudan inceleyen bir bilim olma özelliğini yitirerek, bu incelemeleri dil aracılığı ile yürüten bir bilim olma niteliği kazandı. Felsefe araştırmaları yapılırken insan dilinin yeterli olup olmadığı görüşü ağırlık kazandı. Bu yüzyılın başlarında felsefe alanında belli başlı üç görüş ön plana çıktı. Üçünün de ortak yanı dilde çözümleme yapma görüşünde odaklaştı. Bu görüşlere göre felsefi sorunlar bir bakıma dilsel sorunlardır. Bu nedenle dilde çözümlemenin, dilin işlevine ilişkin olması gerekir görüşünü güncelleştirirdi. Bu görüşler şunlardır :

a. Mantıksal Yalın Önermecilik (logical atomism: Russel, Wittgenstein) Dildeki tüm önermelerin hep özne-yüklem bileşiminden oluştuğunu ileri süren bu görüşe göre, özne, nesnelere, yüklem ise onların kimi özelliklerini belirtir. Dildeki tüm tümcelerin

yalın önermelere indirgenmesini savunur bu görüş. Evrendeki tüm olgular atomlarla (özne-yüklem) betimlenebilirler.

b. Mantıksal Olguculuk/Deneycilik (logical positivism: Empiricism: Carnap, Ayer, Wittgenstein): Bu görüşe göre felsefe, bir kuram olmaktan çok eylemdir. Felsefe sadece tümcelerin anlamına açıklık getirir. Doğru ya da yanlış türünden savlar ileri sürmez. Dildeki her tümce ya analitik ya da bireşimseldir. Bireşimsel olanların anlamlarının doğrulukları araştırılmalıdır.

c. Dil Kullanım Felsefesi (ordinary language philosophy: Austin, Wittgenstein): 1930'larda mantıksal önermeciliği terk eden Wittgenstein, felsefi karmaşaların gündelik dilin yanlış kullanımından ileri geldiğini vurguladı. Öyleyse felsefenin işlevi terimlerin anlamı ve onların nasıl kullanıldıklarına bakılarak belirlenmelidir. Wittgenstein'e göre sözün belli bir eylem biçimi olduğu, bütün öteki eylemler gibi bu eylemin de ancak kullanıldığı bağlam içinde gerçek anlamını sürdürebileceği görüşünden esinlenen İngiliz düşünürü J.L. Austin ölümünden sonra yayınlanmış «How to Do Things with Words» adlı yapıtında, konuşurken üç eylem sergilediğimizi ileri sürdü. Dilin işlevsel kullanımına dayalı olan ve adına söz-eylem denilen bu kuram daha sonra Austin'in öğrencisi ve kendisi gibi bir İngiliz düşünürü olan John Searle tarafından daha da geliştirilmiştir. Austin'e göre bir tümce ancak taşıyıcısı olduğu bir davranış bağlamının, bir söz-eylemin dile gelişidir. Bir bakıma gönderici ile alıcının dünya görüşlerinin örtüştüğü alandır söz-eylem kuramı. Konuşma sürecinde gerçekleşen eylemler şunlarla ilişkilidir :

II — Söz-Eylemler

1. Salt Dilsel (locutionary): İletinin fiziksel özelliği ile ilgilidir. Dilsel birimlerin belirlenmiş anlamları ve göndermeleri bulunmaktadır. Bir tümcenin varsayımsal anlamıdır bu yön. Sözcenin temel, yazınsal anlamı içerdiği belli sözcük ve yapı tarafından karşlanır. Diliçi düzgenin biçimsel kuralları ile sınırlıdır.

2. Edimsel (illocutionary): Göndericinin alıcı üzerinde etki uyandırmak amacıyla göndericinin niyetini de içeren sözcelerdir. Bunlar belli bir niyet ile, belli amaçlarla belli bağlamlarda söylenirler.

«Sizi karı koca ilan ediyorum» diyen evlendirme memurunun, kullandığı dil, evlilik kurumunu, tören kurallarını bilen bir kişi için bir eylemdir. Evlendirme memurunun niyeti, ona «evet» diyen kişilerin bunları bildiklerini ve bir eylemde bulunmalarını içermektedir.

«Sanığı suçlu buluyorum» diyen yargıç için de bu tümceyi söylemesi durumunda aynı şeyler söz konusudur. Söz-eylem kuramının bu yönü dile getirilirken kullanılan tümcenin öznesinin birinci tekil kişi ve eylemin şimdiki zamanda olması gerekmektedir Austin'e göre.

Söz-eylem kuramının salt dilsel ve edimsel yönleri kimi sözcelerin belli bağlamlarda, belli koşullarda ve belli amaçlar için söylenmesidir. Edimsel yön konuşmacı temellidir.

3. Etkisel (perlocutionary) : Alıcı temelli yöndür. Göndericinin alıcı üzerinde etki uyandıracığı, buna bağlı olarak alıcının bir eylemde bulunacağı varsayılan yöndür. Kullanılan sözcelerin uyandıracığı etki, amaçlı ya da amaçsız olabilir.

Daha önce verilen örnekte olduğu gibi evlendirme memuruna evet diyen kişi, kullanılan dili, evlilik kurumunu, töreleri bilen birisi için, bu evet sözcüğünün ötesinde bir eylemi, en azından evet bu adamla evlenmeyi kabul ediyorum anlamıyla, bunun kişisel, toplumsal sonuçlarını bildirmiş olur. Sözün, inandırma, caydırma, korkutma, şaşırtma, ayartma gibi etkileri bu yönü oluşturur. Alıcının sözle amaçlanmış edime yönelmesi eylemini bütünler.

İletişim kuramında söz-eylemin bütünlenmesi kimi önkoşullara bağlıdır. Gönderici ile alıcının evreni algılama alanlarının örtüşükleri, başka bir deyiş ile, gönderici ile alıcının paylaştıkları bir iletişim yolu, bir toplumsal uzlaşım, toplumsal töreler, alışkanlıklar, iki yanın da istekliliği söz-eylemin gerçekleşmesini sağlar.

«İçerisi çok bunaltıcı» tümcesinde diliçi dilsel dizgeler, söz-eylem kuramının salt dilsel yönünü, gönderici tarafından amaçlanan anlamı, edimsel yönünü, alıcının uygun bağlamda yorumlayarak bir edime yönelmesi de etkisel yönünü oluşturur. Ancak sözü edilen sözcenin alıcı üzerindeki etkisi yerine göre bir saptama, yerine göre 'pencereyi açar mısınız?' anlamında bir buyruk olabilir. Austin'e göre söz-eylem doğrudan doğruya tümcenin kendisi olmayıp, söylemin belli bir kullanım bağlamında görülen biçimidir.

Yine Austin'e göre metnin sunduğu dilsel biçimleri, söz kullanımının bağlamı ışığında kavramamızı sağlar. Söz-eylemin edimsel yönü, iletişimde bir sözcenin somut anlamsal gücüllüğünün tüketilmesiyle işin bitmediğini, alıcının sözcüklerle söylenmemiş alanı, kullanım bağlamından çıkarması zorunluluğunu gösterir.

Austin'in öğrencisi John Searle, söz-eylem kuramını biraz daha geliştirerek belli bir sisteme oturtmaya çalışır. Searle, söz-eylemin bütünlenmesi için tüm söz-eylemleri «uygunluk koşuluna» göre sınıflandırır. Uygunluk koşulları söz-eylemlerin yeterli ve başarılı bir biçimde bütünlenmesi için geçerli olan koşullardır. Daha çok edimsel yön için gerekli olan koşullardır. Örneğin bir oyununda *sürkontur* diyebilmek için oyuncuların birisinin daha önce *kontur* demiş olması gerekir.

Searle, bu sınıflandırmayı şu biçimde yapmaktadır :

1. İşlemsel : Göndericinin gelecekte bir eylemde bulunmasını sağlamak

Örnek : «Kavgayı kesmezseniz sizi cezalandıracağım».

2. Uygulayimsal : «Sizi karı koca ilan ediyorum».

3. Buyruksal : «Lütfen oturunuz».

4. Anlatımsal : «Yemek çok lezzetliydi».

5. Betimleyimsel : «Bu bir Türk arabasıdır».

III. Eleştiri.

Bu bölümde söz-eylem kuramının özellikle *rica etmek* edimi için Searle'ün ileri sürdüğü koşulların yetersizliği vurgulanmaya çalışılacaktır. Ayrıca *rica etmek* eyleminin değişik bağlamlarda nasıl yorumlandığı açısından bakılabılır soruna. *Rica etmek* edimini seçmenin nedeni, dilde bu edimin birçok biçiminin bulunması, zaman zaman göndericinin zor durumda kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca dolaylı *rica etme* ediminde belirleyici güç açıkça saptanmadığı için alıcı açısından amaçlanan biçimi kavramakta sorun olmaktadır. Searle'ün *rica etme* edimi için saptadığı kuralın eleştirel değerlendirmesi şu biçimde özetlenebilir :

Varsayımsal içerik	:	Gelecekte alıcının sergileyeceği eylem.
Hazırlık koşulu	:	1. Alıcı eylemi yapabilir. 2. Alıcının eylemi kendi isteği doğrultusunda, olayın normal akışı içinde yapacağı, gönderici ile alıcı için açık değildir.
İçtenlik koşulu	:	Gönderici, alıcının belli bir eylemde bulunmasını istemektedir.
Zorunluluk koşulu	:	Alıcının eylemi yapmasını sağlama çabası.
Yorum	:	Buyruk verme durumunda göndericinin alıcı üzerindeki toplumsal konumu açısından üstünlüğü bir ek hazırlık koşuludur.

Bu durumda Searle'e göre «Bu mektubu daktilo eder misiniz?» de birinci koşul, varsayımsal içerik açısından yeterlidir, çünkü alıcının gelecekteki bir eylemini doğrulamaktadır. Ancak varsayımsal içerik *rica etmek* eyleminin edimsel gücünü yüklenmek durumunda kalırsa, aşağıdaki koşulların da yerine getirilmesi gerekebilir:

- Alıcı mektubu daktilo edebilir ve bunu gönderici bilebilir. (Hazırlık koşulu 1)
- Rica etmek* için bir gereksinme olmalıdır, başka bir deyişle alıcı durup dururken daktilo etmez. (Hazırlık koşulu 2)
- Gönderici alıcının mektubu daktilo etmesini arzulamaktadır. (İçtenlik koşulu)
- Gönderici, alıcının mektubu daktilo etmesini sağlamak için gösterdiği çabayı göz önünde bulundurur. (Zorunluluk koşulu).

Searle'in yukarıda değinilen çözümlemesine ilişkin kimi sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar şu ana başlıklar altında eleştirilebilir :

- Searle'in uygunluk koşulu, söz-eylem kuramının *rica etmek* eylemi için geçerli olan edimsel yönü, salıkverme, öğüt verme, davet etme, sunma gibi öteki eylemlerden ayırd edilemez. Çünkü sergilenecek eylem ile bu eylemin alıcı ve gönderici üzerindeki et-

kisi kuralı da belirlenmemiştir. Örneğin, (Leech, 1981, s. 337) «Bir uyku hapı alsanız» tümcesi alıcının lehine yorumlandığında *sahke-vermek* anlamındadır, öte yandan göndericinin lehine yorumlandığında, bir *rica etmek* edimi olduğu ortaya çıkar. Gönderici alıcının uyumasını istemekte, sonuçta kendisi de uyuyabilecektir.

Ayrıca *rica etmek* ile *teklif etmek* arasındaki sınırlar da çok iyi belirlenmemiştir. Ervin-Tripp'in vurguladığı gibi «Yardım edebilir miyim?» tümcesinde olduğu gibi, mutfakta çalışmakta olan annesine bir çocuk bunu söylediğinde izin almak için bir *rica* olarak yorumlanabilir. Bir yetişkince söylendiğinde yine de yardım için bir öneri olarak yorumlanabilir.

Searle'ün düzenlemesine ilişkin daha kimi sorunlar bulunmaktadır. Örneğin, onun kurallarında «Bir içki daha alınız» gibi açık öneriler tüm koşullara uydukları için *rica* olarak sınıflandırılmalarını engelleyen hiç bir şey bulunmamaktadır.

Saptanan koşullar içinde buyruk olan edimler ile *rica* olanları ayırmak oldukça güçtür. Searle'e göre ayırım ancak *buyruk verme* durumunda, göndericinin alıcı üzerinde buyurgan bir konumu olması durumunda gerçekleşir. Örneğin, bir general bir erin odayı temizlemesini istemesi her durumda bir buyruktur (Searle, 1975, s. 5). Öte yandan bir büro geci sekreterine kişisel buyruk vermek-tense ricada bulunur, sekreterine olan toplumsal konumunun üstünlüğüne karşın.

Başka bir sorun da *öğüt vermek* ile *rica etmek* edimleri arasındaki ayırmadan kaynaklanmaktadır. Birisine öğüt vermek o kişinin kesinlikle bir eylemde bulunması anlamına gelmez. Öğüt vermek daha çok kişi için neyin en iyi olduğunu belirtmektedir (Searle, 1969, s. 66). Bundan şu sonuç çıkmaktadır: Searle'e göre öğüt verme durumunda alıcı isteğine bağlı olarak verilen öğüdü ya benimser, ya da hiç almaz. Oysa ricada bulunma durumunda, alıcının bir eylemde bulunması gerekmektedir.

Özet olarak Searle'ün, söz-eylemleri sınıflandırmasındaki asıl sorun, bu tür sınıflandırmanın edimsel gücünün sınırsız ve değişken doğasını göstermediğidir. Searle de bunun ayırındadır aslında. Daha sonraki incelemelerinde beş temel edimsel eylem belirlemektedir: Uygulayımсал, buyruksal, anlatımсал, betimleyimsel, iş-

lemsel. Aynı temel sınıflandırmada yer alan ilgili söz-eylemler arasındaki ayırım kesin bir biçimde açık değildir.

2. Searle'ün rica konusundaki yorumu, ancak alıcının bir eylemi sergilemekteki yetkinliği, ricanın geçerli olması için gerekli ve yeterli bir koşul olarak değerlendirilmektedir. Bu durum alıcı ile gönderici arasındaki zorunlu ilişkilerin, hakların ve görevlerin algılanmasının da rica edimlerini yorumlamada önemli bir rol oynadıklarını belirsizleştirir. Örneğin, müşteriler lokantada normal koşullarda yemek siparişlerini garsona verirler, bu bir tür buyruktur, oysa toplumsal konumu bakımından lokanta yöneticisi ya da işleticisine sipariş vermezler, çünkü onun toplumsal konumu sipariş almasını zorunlu kılmamaktadır. Benzer bir durum olarak, sokakta ilk kez karşılaştığımız birisinden evimizi temizlemesini isteyemeyiz, onun bu işi çok iyi yapabileceğini kestirmiş olsak bile, çünkü aramızdaki hakların, zorunlu ilişkilerin ve ödevlerin karşılıklı algılanışları böyle davranmamıza izin vermez.

3. Searle'ün rica için ileri sürdüğü koşullar gönderici temelidirler: Gönderici, alıcının eylemi yapmaya yetkin olduğuna inanır, anlamındaki hazırlık koşulu; gönderici, alıcının eylemi yapmasını ister anlamındaki içtenlik koşulu ve göndericinin eylemi yapmasını sağlama girişimi olan (gönderici açısından) zorunlu koşulların tümü göndericinin varsayım, inanç ve niyeti ile ilgilidir.

Franck, söz-eylem kuramı konusunda aynı görüşü şu biçimde belirtir: «Söz-eylem kuramı, sorunun yorumuyla ilgilenmez, söz-eylemlerin belirlenmesini, göndericinin niyeti üzerine kurar aslında.» (Franck, 1981, s. 231).

Gelecek zaman içinde bir eylem alıcı tarafından yapılacağına göre onun, göndericinin niyetini ve inançlarını sezmesi, ayrıca ikisi arasındaki hak ve görev ilişkilerini algılaması da aynı oranda önemlidir. Alıcı, göndericinin isteklerine uymak zorunda olmadığını düşünebilir, ya da ona yüklenen görevin uygunsuz ve akılcı olmadığını düşünebilir.

Labov ve Fanshel'in rica konusundaki kurallarına göz atıp Searle'ün kurallarıyla karşılaştırmakta yarar var bu aşamada.

Eğer A adlı kişi B adlı kişiye belli bir zamanda belli bir eylemi yapmasını emrederse ve B adlı kişi A adlı kişinin aynı şeye inandığını bilirse :

- I. a. Eylem bir amaç doğrultusunda yapılmalıdır.
b. B adlı kişi rica olmayan durumda bir eylemde bulunmaz.
- II. Bu kural sadece rica biçiminde söylenen buyrukları içerir.
- III. B eylemi yapmaya yetkilidir.
- IV. B'nin eylemi yapması için ya bir zorunluluk vardır ya da onu yapmaya isteklidir.

A'nın B'den bu eylemi yapmasını isteme hakkı vardır.

Bu kurallar incelendiğinde Searle tarafından ileri sürülen, bir önceki bölümde ve bu bölümde de tartışılan iki sorunun üstesinden geldiği anlaşılmaktadır.

4. Searle'ün dolaylı rica konusundaki görüşünden kaynaklanan sorunlara gelmezden önce doğal bir dilde *rica etmek* biçimlerini özetlemekte yarar bulunmaktadır.

Dolaylı rica biçimleri gerçekten emir tümceleri olup kimi söylemlerde 'lütfen' sözcüğü ile pekiştirilirler. «Şu kitabı veriniz, lütfen», Searle'e göre gönderici soru sorarak emir verir bu tür ricalarda (Searle, 1975, s. 70). Örneğin «Can you pass me that shirt?», «Would you mind passing me that shirt?» (Şu gömleği verir misiniz?) tümceleri soru biçiminde olan dolaylı ricalardır. Ayrıca «I wonder if you'd mind passing me that shirt» ve «I would like you to pass me that shirt» rica biçimleri düz tümce yapısı biçiminde olanlardır. Doğal dillerde, dolaylı rica biçimleri dolaysız rica biçimlerinden sayısal olarak çoğunluktadırlar. Dolaylı rica biçimlerinin tümünün ortak yanı, alıcıcı sergilenecek eylemin adını koymaması özelliğini taşımalarıdır.

Rica biçimleri dilsel açıdan incelendiklerinde aşağıdaki saptamalar belirlenebilir :

a. Tüm ricaların özünde izin istemek vardır. Örnek: «Telefonunuzu kullanabilir miyim?» (Bu durumda eylemi yapacak kişi alıcı değil göndericidir).

b. «Yüz lira bozuk paranız var mı?» (Alıcının yüz lira bozmasını amaçlayan bir rica.)

c. «Başka kahve var mı?» (Alıcının bir kahve daha getirmesini amaçlayan bir rica ya da buyruk.)

Searle'ün saptamış olduğu kurallar bu tür rica biçimlerini içermektedirler, çünkü onun kuralları 'alıcının gelecekte gerçekleştireceği' sözcelerle sınırlamaktadır. Bu sözceler de alıcı tarafından yapılacak eylemi açık bir biçimde belirler. «Yemek hazır» türünden bir söze açık bir biçimde alıcıların masaya gelmelerini belirleyen bir rica biçimidir. Bu sözce Searle'ün tanımı ile rica değildir, çünkü önerisel içeriğinde alıcının gelecekte bir eylemde bulunmasını içermiyor. Sonuçta sık sık kullanılan bir eylemi amaçlayan ricalar ile izin almak için kullanılan rica sözceleri uygunluk koşulu açısından göz önünde bulundurulmamaktadırlar.

5. Searle'ün ileri sürdüğü görüşe göre, *rica* durumunda bağlamın rolü en aza indirgenmiştir. Yine Searle'e göre, kendi kurallarında da belirttiği gibi, bağlamın tek görünümü, gönderenin niyeti, bilgisi, inançları ve varsayımlarından oluşmaktadır. Bu durum, sözcelere belli iletilerle değerlerin yüklenmesi için aşağıdaki noktalara gönderme yapmayı zorunlu kılmaktadır :

a. Toplumsal etmenler: Gönderen ile alıcının göreceli hak, anlayış ve sorumlulukları. Gönderen ile alıcı arasındaki toplumsal uzaklığı belirler.

b. Durumsal bağlam : Yorumlama süreci her ikisine de (gönderen-alıcı) kesin bir biçimde bağlıdır.

Birinci duruma örnek olarak :

«Yardım edebilir miyim?»

i. İzin istemek için bir rica

ii. Alıcı ile gönderenin role ilişkilerine bağlı olarak yardım etmek için bir öneri olabilir.

«Daha meyve suyu ister misiniz?» tümcesindeki ileti ise çoğunlukla rica olarak anlaşılmaktadır.

«Çöp sepetini buraya koydurabilir miyiz?» tümcesinde ise gönderen ile alıcı arasındaki güç ve toplumsal durumu vurgular. Kimin çöp sepetini yerinden başka bir yere kaydıracağı, gönderen ile alıcı arasındaki toplumsal konuma bağlıdır.

İkinci duruma örnek olarak şu konuşmayı verebiliriz :

«Müdür: Fena esiyor.

«Sekreter: Pencereyi kapatayım, efendim.»

Bu durumda müdür, sekreterden ne istediğini açıkça belirtmemektedir. Bu o andaki durum, gönderen ile alıcının ortak bilgisi, rol ilişkileridir.

IV. Sonuç

Gündelik dilin kullanıldığı bağlam içinde gönderen ile alıcı arasındaki iletişimin sağlanmasını amaçlayan söz-eylem kuramında *rica edimi* Searle'ün belirttiği gibi, alıcının gelecekte bir eylemi yapması gibi bir formülle sınırlandırılmaz. Doğal dillerde, dolaylı edimler sayısal olarak olaysız edimlerden daha çoktur. Bunların alıcı tarafından anlaşılıp yerine getirilmeleri, gönderen ile alıcı arasındaki görev, sorumluluk, hak, bağlam ve kişinin toplumsal konularına bağlıdır.

V. KILIÇ

K A Y N A K Ç A

- Austin, J.L. 1962 (1980), *How to Do Things with Words*, Oxford, Oxford University Press.
- van Dijk, T.A. 1977, *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London, Longman.
- Ervin-Tripp, S., 1976, 'Is Sybil There? The Structure of American English Directives.' *Language in Society*. 5: 25-66.
- Franck, D., 1981. 'Seven Sins of Pragmatics: Theses about Speech Act Theory, Conversational Analysis, Linguistics and Rhetoric', in H. Parret, M. Sbisà and J. Verschueren (eds.), 1981.
- Gordon, D. and Lakoff, G., 1975, 'Conversational Postulates' in P. Cole and J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Leech, G. N., 1974 (1981), *Semantics: The Study of Meaning*, Suffolk: Penguin.
- Searle, S.L. 1969, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Searle, J.R. 1975, 'Indirect Speech Acts' in P. Cole and Morgan (eds.) 1975.